

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АРТ-ПЕДАГОГІКИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ

В статті розкриваються концептуальні засади реалізації виховного потенціалу арт-педагогіки як інноваційної, особистісно орієнтованої технології життєтворчості; визначаються теоретичні та методичні основи формування життєтворчих навичок молодших школярів засобами арт-педагогіки у навчально-виховному процесі початкової школи.

Ключові слова: *теорія життєтворчості особистості, життєтворчі компетенції, арт-терапія, арт-педагогіка.*

Глобальні перетворення в усіх сферах суспільного життя, що мають місце на сучасному етапі розвитку нашої держави, визначають доволі непрості умови, за яких відбувається становлення системи ціннісних орієнтацій, формування ключових життєвих компетенцій та особистісний розвиток дитини. Значною мірою це зумовлено рядом чинників, до яких можна віднести як соціокультурну кризу, що нею характеризується наш час, так і домінування застарілих освітніх парадигм.

Сучасний соціокультурний простір України характеризується втратою національних культурних традицій, зміною загальносуспільних духовних орієнтирів, деформацією цінностей сімейного виховання, засиллям псевдокультурних, агресивних та антигуманних тенденцій у засобах масової інформації. Це все значною мірою утруднює процес виховання молодших школярів, оскільки засвоєння базових ціннісних орієнтацій відбувається в умовах постійного вибору між тим, що декларується в сім'ї, пропонується соціальними інститутами (дитячий садок, школа) та транслюється засобами масової інформації. Найважні ціннісних суперечностей у найближчому соціальному середовищі дитини призводить до зниження моральних критеріїв у її свідомості та поведінці, зростає тривожності, внутрішньої напруги, виникнення стресових та дезадаптивних станів.

З іншого боку, домінування знаннєвого підходу в системі шкільної освіти призводить до формування особистості, спрямованої лише на репродуктивну діяльність, нездатної швидко та гнучко реагувати на динамічні зміни, що ними характеризується інформаційне суспільство, а відповідно – нездатної "управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатися удосконалювати життя" [1:7].

Таким чином, сьогодні, в умовах докорінної зміни освітніх парадигм та трансформації освітнього простору завданням педагогів має стати організація такої особистісно зорієнтованої навчально-виховної взаємодії вчителя та учнів, вихователя та вихованців, що не лише сприятиме оволодінню ними соціальноприйнятими та культурнозумовленими формами взаємодії на основі засвоєння загальнолюдських і національних духовних цінностей, а й забезпечить формування основних, ключових життєвих компетенцій, допоможе стати творцем свого життя, навчить створювати навколо себе сприятливий простір задля особистого життєствердження.

Аналіз наукових досліджень останніх десятиліть дозволив констатувати, що одним із актуальних напрямків сучасної педагогічної теорії та практики є формування життєвої компетентності особистості, зокрема – у контексті *теорії життєтворчості*, що вивчає "закономірності становлення, розвитку та функціонування життєтворчості та життєвої компетентності особистості як суспільного явища, а також форми виявлення цих закономірностей у людській життєдіяльності, пов'язані із створенням, засвоєнням, збереженням, розповсюдженням і реалізацією знань (ідей), уявлень, культури (норм, цінностей), умінь та навичок, компетенцій та зразків поведінки, які пов'язані із життєвою компетентністю та життєтворчістю" [2:264].

Ідея життєтворчості сьогодні привертає до себе увагу не лише педагогів, а й психологів, соціологів та філософів. Розкриваючи сутність цього феномена, О.Джуря зазначає, що життєтворчість – це не тільки шлях до саморозвитку через цілепокладання, самопрограмування та конструювання певної системи соціальних статусів. Вона не зводиться лише до прагнення всебічного аналізу та синтезу, системного відображення дійсності та її перетворення. Принципи життєтворчості передбачає, що предметом творчості стає не лише зовнішній, а і внутрішній світ людини, коли вона будує власне життя відповідно до певного позитивного морального задуму, що має особистісний зміст, який, у підсумку, збігається із загальнолюдським. При цьому загальнолюдське не є нормативним взірцем, еталоном, ідеалом. Навпаки, воно виростає із індивідуально-своєрідного як результат творчих зусиль, креативної активності конкретних людей [3:3-4].

Життєтворче здійснення особистістю власного життя передбачає, на думку дослідників, оволодіння нею такими "видами людської діяльності", як-то:

- *життєспізнання* – спонтанне та цілеспрямоване пізнання власного життя, себе, свого соціального та природного середовища, найважливіших закономірностей та принципів людського життя та механізмів життєтворчості;
- *життєспередбачення* – спонтанне та цілеспрямоване передбачення (прогнозування, конструювання) власного майбутнього, життєвої перспективи, можливих варіантів подальшого розгортання власного життєвого шляху, життєвих альтернатив;
- *життєве самовизначення* – прийняття життєвих рішень (на основі життєвих цінностей та принципів, прогнозу життєвої перспективи), що передбачає визначення життєвих цілей та завдань, пов'язаних з реалізацією оптимального варіанту життєвого шляху;
- *життєздійснення* – реалізація обраного варіанту життєвого шляху (пов'язаних з ним життєвих цілей та завдань) в умовах щоденної життєдіяльності;
- *життєорганізація та життєвдосконалення* – оптимальна організація витрат власного життєвого часу та облаштування життєвого простору, самонавчання мистецтва жити [2:34].

Як стверджують науковці, всі зазначені види діяльності особистості вимагають від неї не лише розвиненої життєвої компетентності, а й сформованих однойменних життєтворчих компетенцій, що визначатиме здатність та готовність особистості до *життєтворчості* як до "духовно-практичної діяльності, спрямованої на свідоме й творче проектування та здійснення власного життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту" [2:43].

Не викликає сумніву той факт, що успішна реалізація цих завдань можлива лише за умови оптимального поєднання змісту, методів та організаційних форм навчально-виховної роботи. Серед ефективних методів формування та розвитку життєтворчих компетенцій, що можуть бути використані в початковій школі, безумовно, можна назвати гру, бесіду, розповідь, приклад, управління, доручення, виховні ситуації. Що стосується організації навчально-виховного процесу, то в початковій школі перевагу варто надавати груповим та гуртковим формам роботи (тоді як у середній школі частка групової роботи поступово зривається з індивідуально та подальшим домінуванням останньої у старшій школі).

Та, окрім традиційних методів та форм роботи в умовах навчально-виховного процесу початкової школи сьогодні необхідно активно використовувати і *психолого-педагогічні технології життєтворчості*, що покликані забезпечити розкриття, розвиток і реалізацію життєвого та життєтворчого потенціалу дитини, до яких відноситься й *арт-педагогіка*.

Відсутність достатньої кількості наукових досліджень з даної проблеми зумовила мету даної публікації – розглянути теоретичні та методичні закономірності реалізації виховного потенціалу арт-педагогіки в навчально-виховному процесі початкової школи.

Уперше на пострадянському просторі термін "арт-педагогіка" введено в 1997 році, коли світ побачив навчально-методичний посібник "Принципи арт-терапії та арт-педагогіки в роботі з дітьми та підлітками" Ю.Шевченко та А.Крепича. Та широкого розповсюдження термін набув лише за п'ять років – після виходу у світ колективної праці московських авторів під керівництвом Е.Медведевої – "Арт-педагогіка та арт-терапія у спеціальній освіті". Саме з цим підручником пов'язане трактування арт-педагогіки переважно як корекційного напрямку розвитку дітей з особливими потребами в процесі знайомства з основами художньої культури та художньо-творчої діяльності [4:24]. Проте аналіз західноєвропейської психолого-педагогічної практики засвідчує дещо інші концептуальні засади використання арт-педагогіки, що, дійсно, бере свій початок в такому психологічному та психотерапевтичному напрямку, як арт-терапія.

Методика арт-педагогіки, як і арт-терапії, ґрунтується на переконанні, що внутрішнє "Я" людини відтворюється у візуальних образах щоразу, коли вона малює чи займається ліпленням, не надто розмірковуючи над результатами своєї праці, тобто спонтанно (на відміну від ретельно організованої навчальної діяльності) [5:217]. Така художньо-творча діяльність сама по собі вже є своєрідним арт-терапевтичним процесом і розглядається як надзвичайно делікатна можливість спостерігати за дитиною в процесі спонтанної творчості, наблизитися до розуміння її інтересів та цінностей, відчутти її неповторність та унікальність. Тут виховний, розвивальний, діагностичний, терапевтичний і корекційний процеси протікають одночасно завдяки захоплюючій діяльності, у результаті якої налагоджуються емоційні, довірливі комунікативні контакти між дорослим та дитиною, пізнаються закони ефективної соціальної взаємодії, зазначає Л.Лебедева [6:28]. Саме тому, забезпечуючи динамічну систему взаємодії між дитиною, продуктом її образотворчої діяльності і дорослим (психологом, педагогом, вихователем) та маючи міждисциплінарний характер (психологія, медицина, педагогіка, культурологія та ін.), арт-педагогіка здатна не лише здійснити терапевтичний чи корекційний вплив на психічний та фізичний стан дитини, а й реалізувати основні функції освіти: виховну, розвивальну, діагностичну, соціалізуючу, психогігієнічну тощо. Таким чином, аналіз наукових джерел дозволив нам визначити *арт-педагогіку як інноваційну, особистісно зорієнтовану технологію життєтворчості, покликану забезпечити розкриття, розвиток і реалізацію життєтворчого потенціалу дітей та молоді в процесі сприймання вже існуючих або створення власних мистецьких творів*.

Арт-педагогіка виходить за межі традиційної шкільної освіти, яка є "посередником між суспільно значущими культурними цінностями й особистісними

цінностями людини". Як зазначено у Державному стандарті початкової загальної освіти, головна мета освітньої галузі "Мистецтво" полягає в "розвитку особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні". Основними завданнями освітньої галузі є "пробудження в учнів інтересу до мистецтва, залучення до художньо-творчої діяльності ... в музичному, образотворчому, хореографічному, театральному та екранному видах мистецтва. На основі взаємодії різних видів мистецтва у школярів формується цілісне художнє світосприйняття і світовідчуття, система естетичних ідеалів і смаків, почуття реальної відповідальності за збереження культурних надбань суспільства, забезпечується сенсорний, емоційний інтелектуальний розвиток учнів." [7:79]. Таким чином, поза увагою вихователів та вчителів залишається той терапевтичний потенціал мистецтва, яким оволоділи ще представники цивілізацій Стародавнього Світу (Ст. Індія, Китай, Єгипет, Греція, Рим, – в літописах та історичних хроніках яких зафіксовані приклади використання мистецтва з метою гармонізації фізичного та психічного стану людини, лікування цілого ряду хвороб), потужний діагностичний, психокорекційний та психогігієнічний потенціал.

За час навчання в початковій школі, на думку І.Єрмакова, учень повинен не лише навчитися активно слухати, коректно формулювати і задавати питання, висловлювати власні думки усно та письмово, отримувати та аналізувати інформацію з друкованих та електронних джерел, а й:

- оволодіти основними розумовими операціями, які становлять основу життє- та самопізнавальної рефлексії особистості (аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням тощо);
- сформувати навички прогнозування та планування власної життєдіяльності (діяльності) на найближчий період життя (день, тиждень, місяць);
- викликати прагнення самостійного прийняття рішення стосовно організації власного життєвого часу та простору із подальшим самоконтролем;
- оволодіти необхідними життєвими навичками та соціальним досвідом задля успішного розв'язання щоденних обов'язкових та непорушних справ [2:103-104].

Становлення та розвиток життєтворчих компетенцій особистості в онтогенезі проходить три важливі етапи, а саме: початковий – *етап формування життєтворчих навичок* (розпочинається від народження дитини, особливої значущості набуває після 3 – 4 років та завершується до 8 – 9 років), *етап функціональної грамотності* (є характерним для підліткового віку і визначається мінімальним рівнем розвитку компетенції, що вже включає аксіологічний, когнітивний, операційний та поведінковий компоненти) та, безпосередньо, *етап компетенцій* (орієнтовно припадає на юнацький вік і дозволяє визначити особистість як суб'єкта процесу життєтворчості) [2: 91-97].

Таким чином, особливої значущості в процесі формування життєтворчих компетенцій дитини набуває період перебування за шкільною лавою, на який припадає пік початкового етапу формування життєтворчих навичок та їх подальший розвиток. Саме ефективно організований навчально-виховний процес загальноосвітнього закладу не лише забезпечує формування навчальних навичок та системи програмових знань, а й сприяє збагаченню життєвого досвіду дитини; створюючи нові життєві обставини та ситуації, розширює простір її життєдіяльності, створює нагальну потребу в розвитку навичок життєперебачення, активізує та загострює необхідність життєвого вибору, заохочує до життєздійснення та життєорганізації тощо.

Аналіз наукових джерел дозволив констатувати, що використання арт-педагогіки як інноваційної, особистісно орієнтованої технології життєтворчості в навчально-виховному процесі початкової школи допомагає вчителю не лише отримати унікальні дані про психічний та емоційний стан дитини, її потреби, прагнення та інтереси, характер міжособистісних стосунків у колективі та сприятливість найближчого соціального середовища кожної дитини, а й сформувати початкові навички життєтворчих компетенцій учнів. Окрім того, психотерапевтичного та психогігієнічного ефекту можна досягнути завдяки атмосфері емоційної теплоти, доброзичливості та емпатійного спілкування, що виникає в процесі спонтанної художньо-творчої діяльності; відчуттю психологічного комфорту, захищеності, радості та успіху; визнанню цінності кожної особистості, її почуттів та переживань. Достатньо успішно коригуються "Я-образ" дитини, який раніше міг бути деформованим, емоційна та вольова сфери дитини (тривожність, страх, гіперактивність тощо), поведінкові стереотипи (неадекватні форми поведінки та комунікації) тощо.

Як зазначає І.Єрмаков, життєпізнання завжди відбувається в певній *життєвій ситуації*, "яка створює його умови та надає зміст". Використання ж арт-педагогіки допомагає створити такі "життєві ситуації" у форматі невимушеної, спонтанної індивідуальної, групової чи колективної художньо-творчої діяльності. Така художня творчість допомагає дитині зрозуміти й оцінити свої почуття, спогади чи образи майбутнього, знайти час для відновлення життєвих сил і спосіб спілкування з собою. Тому арт-педагогіка – це технологія життєпізнання (самопрояву, самопізнання та самоприйняття), оскільки вже в початковій школі дозволяє:

- пізнати сутність, закономірності, принципи та правила успішної життєдіяльності;
- пізнати та усвідомити себе, свої життєві цінності та життєвий потенціал;
- зібрати, узагальнити та систематизувати життєвий досвід (життєві уроки), здобутий на попередніх етапах життєвого шляху;
- пізнати та осмислити актуальну життєву ситуацію, шляхи та засоби її трансформації з метою вирішення актуальних життєвих завдань [2:125-126].

Висновок. Таким чином, сьогодні, в умовах соціокультурної кризи, що нею характеризується наш час, питання гуманізації та гуманітаризації освітнього простору набувають першочергового значення. Орієнтація на особистість як найвищу цінність сьогодення вимагає створення оптимальних умов для соціокультурної адаптації дітей. І саме арт-педагогіка, як інноваційна, особистісно зорієнтована технологія самопізнання, самоприйняття та самореалізації, здатна забезпечити оволодіння молодшими школярами такими життєтворчими навичками, як життєпізнання, життєперебачення, життєве самовизначення, життєздійснення, життєорганізація та життєвдосконалення, що, в решті-решт, визначатиме і загальний рівень їх життєвої компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О.В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: Бібліотека освітньої політики / [під заг. ред. О.В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – С.6-15.
2. Єрмаков І.Г. Життєтворчі компетенції у системі компетентнісно спрямованої освіти: Практику зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, В.В. Нечипоренко, Д.О. Пузіков. – Запоріжжя, 2008. – 272 с.
3. Джура О.Д. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєтворчості особистості / О.Д. Джура // Нова парадигма: Журнал наукових праць. Вип. 83. – К.: Вид-во ПНУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 3-9.
4. Арт-педагогіка и арт-терапия в специальном образовании: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 248 с.
5. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – СПб.: Питер, 2000. – 384 с.
6. Лебедева Л.Д. Арт-терапия в педагогике / Л.Д. Лебедева // Педагогика. – 2000. – № 9. – С. 27-34.
7. Державний стандарт початкової загальної освіти // Довідник учителя художньо-естетичного циклу в запитаннях і відповідях / [упор. М.С. Демчишин]. – Х.: Веста-Ранок, 2006. – С. 77-84.

Подано до редакції 11.10.2010